

A munkáslét és emlékezete Ózdon

Bevezető

A '80-as évek és a '90-es évek eleje meghatározó időszak Magyarország társadalomtörténetében, mind gazdasági, politikai és társadalmi szempontból is. A rendszerváltás átmeneti időszaka olyan struktúraváltást hozott a gazdaságban, amely alapvetően átalakította a magyar ipart. A termelés szerkezet átalakulása egy hosszú folyamatként ment végbe, melynek jelei korábban is mutatkoztak, de csak a politikai rendszerváltás során kerültek nyíltan a felszínre. Ezt a folyamatot az Ózdi Kohászati Üzemek történetének erre az időszakra eső része kiválóan példázza.

Ózd helyzetére vonatkoztatva a '70-es évek még a gyár virágzásának, a fejlesztéseknek és termelés maximalizálásának az időszaka. A '80-as években viszont már a termelés átszervezésének, a gyár hatékonyabb kihasználásának szükségessége vált nyilvánvalóvá, azonban ezek a törekvések csak részben, vagy egyáltalán nem voltak sikeresek. A gyárrészlegek leépítése és a termelés csökkenése, sorozatos létszám leépítésekkel járt együtt. A hosszú évtizedekig biztos megélhetést jelentő gyár leépülésének következtében munkanélkülivé vált emberek kilátástalan helyzetbe kerültek, ami rányomta a bélyegét a város társadalmára és külső megítélésére.

A tanulmányunk célja éppen ezért, hogy bemutassuk, az akkori gyári munkások hogyan élték meg ezt az időszakot. Erre a célra félig strukturált életútinterjúkat készítettünk az ózdi terepkutatásunk során 2010 és 2011 nyarán. Ebben a tanulmányban a 2010-es interjúkat használtuk fel, összesen 13 darab interjút dolgoztunk fel.

Tanulmányunkban egy rövid gyártörténeti áttekintést követően az interjúalanyok szemszögéből mutatjuk be a gyári munkát és a gyárbezárás megélését. Ezen belül kitérünk arra, hogyan zajlott a munka a gyárban, hogyan fizették meg a gyári munkásokat, akkoriban milyen színvonalon tudtak megélni a fizetésükből. Továbbá bemutatjuk azt is, milyen jelentősége volt a gyárnak Ózdon, hogyan viszonyultak a munkásléthez, a gyárhoz és Ózdhoz. Végül pedig az interjúalanyok személyes élményein keresztül szemléltetjük a gyárbezárás történetét.

Politikai, gazdasági és társadalmi átrendeződés a '80-as '90-es években

Ahhoz, hogy megértsük Ózdon a '80-'90-es években lezajlott változásokat, a gyári munka átszerveződését, az ózdi társadalom differenciálódását, ismernünk kell azokat a tágabb értelemben vett folyamatokat, amelyek a fent említett változásokat eredményezték. Ez rendkívül bonyolult és összetett, így csak a főbb pontokat vesszük szemügyre, amely számunkra fontos a helyi folyamatok megértéséhez. A '80-as évek a gazdasági válság elmélyülésével – elhibázott gazdaságpolitikai lépések, erőteltetett iparosítás, nyersanyaggyártás – fémjelezhető, illetve az ebből következően tovább fokozódó társadalmi feszültségekkel. A '90-es évek, pedig a gazdasági és társadalmi változások kibontakozásával és a változások konszolidálódásával jellemezhető. A privatizáció kezdete és kiszélesedése illetve vállalkozói szféra térnyerése figyelhető meg, amely az új, kapitalista gazdaság legfőbb indikátorává válik. A társadalmi folyamatokban, egyfajta mérsékelt középrétegesedés, általános átrendeződés és erőteljes jövedelmi differenciálódás figyelhető meg.

Az egyes társadalomtudományi, történeti megközelítések is a fenti folyamatokat támasztják alá. Az 1978-86-ig terjedő szűk évtized a kádári konszolidáció befejeződésének és válságba kerülésének az időszaka, ahol kialakulnak azok a feltételek, amelyek elengedhetetlenek a demokratikus átrendeződés bekövetkeztéhez, illetve a „polgárjog nélküli” polgárosodás időszaka, mely az évtized végéig tovább folytatódik. Az ezt követő majd öt év

egyfajta átmeneti időszakot képez, amelyben kialakultak az új rendszer kialakításához szükséges feltételek. A 1990-től kezdődő időszak a parlamentáris demokrácia megszilárdulása, a politikai, gazdasági és társadalmi újrendeződés kezdete, majd konszolidálódása, ami az ezredforduló elejéig tart. Ezt az időszakot is további két részre lehet bontani, míg a '90-es évek első fele a kapitalista rendszer kialakításáról, annak másik fele a rendszer megszilárdulásáról szól. (Valuch 2001)

Az ebben a húsz-huszonöt évben lejátszódó folyamatok lesznek az ózdi gyárra olyan hatással, amely a tanulmány megírására ösztönzött minket. A következőkben, a fentiekben kialakított korszakolásnak megfelelően kísérletet teszünk arra, hogy egy ózdi gyártörténeti időperspektívát alakítsunk ki. Célunk a következőkben az, hogy a '80-as '90-es évek változásának húsz-huszonöt évét az Ózdi Kohászati Üzemek történetén keresztül mutassuk be.

Az ózdi gyár termelésszerkezetének átalakulása

A gyárbezárás és azt megelőző évtizedben bekövetkezett változások megértéséhez, a hetvenes évek elején végbement átalakítást adjuk meg kezdőpontnak. Ez a teljes gyár rekonstrukciójának időszaka, melyben az acélművet átépítették, ez azért volt szükséges, mert akkorra a gyár berendezései elavulttá és túlterheltté váltak. Az átalakításnak köszönhetően a gyárban új részlegeket nyitottak meg, melynek célja a termelés maximalizálása lett. 1973-ban üzembe állították a Folyamatos Acél-öntőművet. 1975-ben új gyári telephelyet alakítottak ki Rúd-Dróthengermű néven a város határában. Új oxigénfejlesztőt helyeztek üzembe az Oxigéngyár és a Hangony patak közé, amivel meghétszerezik az itt zajló gyártási kapacitást. Környezetvédelmi intézkedéseket rendelnek el, 1975-ben szerződést köt a vállalat (Ózdi Kohászati Üzemek), egy német céggel a füst-gázpor leválasztására illetve szállítására. 1976-ban új fűtőturbínát helyeznek üzembe, majd egy évvel később a víztisztító berendezést, amely a kor előírásainak tökéletesen megfelelően kezdi meg működését. Ezekon kívül még az évtized folyamán, Járműjavító Üzemet, Üzem-egészségügyi Intézetet és Számítóközpontot létesítenek. (Nagy 1995) A Finomhengerműben is jelentős technikai újítások mennek végbe. A kohó-korszerűsítés során a hűtőpadokat máshova helyezték a jobb környezeti viszonyok érdekében továbbá DKS típusú préggépeket és hidraulikus ollókat helyeztek üzembe. (Vass 1996) Mindezen technikai újítások következtében a gyár eddig nem látott termelési maximumot produkált, ami 1979-ben elérte az 1387 ezer éves tonnát. (Nagy 1995)

A termelés korszerűsítése, a folyamatos és erőltetett iparosítás, a kor gazdaságpolitikájának vezérkonceptiója, amely nemcsak az ózdi gyárra hatott, hanem az egész ország iparára. 1974-ben a Dunai Vasműben helyeztek üzembe két acélöntő berendezést, a százhalombattai Dunamenti Hőerőművet is tovább bővítik. Leninvárosban felépül a TVK olefinkomplexuma, illetve új olaj-gáztüzelésű blokkokat építenek a Tiszai Erőműben. (Germuska 2004)

A fentiekben említett folyamatokat azzal a céllal vázoltuk fel, hogy nyilvánvalóvá tegyük azt, hogy az ország, a magyar ipar struktúrája változatlan maradt, sőt ez a nyolcvanas évek végéig nem is változott. A bányászat, a kohászat, a vegyipar, de legfőképpen a villamosenergia-termelő második szektor növekvő részarányt tett ki az ország gazdaságában. A probléma abból fakadt, hogy már a hetvenes évektől a gazdasági szakemberek, az egyes pártfórumokon előre láttak a szerkezetváltás szükségességét, azonban nemhogy ez nem történt meg, hanem ennek ellenkezője, az iparba fektetett kiadásokat tovább növelték. Ez volt az, amit elhibázott gazdaságpolitikai intézkedéseknek nevezünk, amely alapján ezek a beruházások jó másfél évtized múlva döbbsentették rá az országot arra, hogy teljesen fölöslegesek voltak. (Germuska 2004)

Az ózdi gyár történetében a nyolcvanas évek újabb fordulópontot jelentett. A 1979-es csúcs után, fokozatosan visszaesett a termelés, amely megmutatta azt, hogy a további

erőltetett fejlesztések ellenére a gazdaság, jelentős strukturális feszültséggel küszködik. A gazdasági változásokat felismerték, a vállalat vezetői termékszerkezet átalakítást sürgettek, ennek eredményeként a 1980 és 1990 között a vállalat tevékenysége diverzifikálódott, mely alapján új termelési koncepciókat alakítottak ki. Ennek elősegítése érdekében 1981-től bevezetik a Siemens-Martin kemencékben a KORF technológiát. (Nagy 1995)

Azonban az új eljárás bevezetése azt is megmutatta, hogy a követelményeknek nem megfelelő minőségű, hengerelt árut állítanak elő, ami az elkövetkező öt évben további problémákat okozott (Vass 1996). 1984-ben elkészül a Salakfeldolgozó-mű illetve 1986-ban megindul a beton-acélháló gyártása (Nagy 1995).

A válság a termelés szerkezet átalakítása mellett is egyre inkább begyűrűzött: „A szocialista rendszer gazdasági válságának elmélyülése idején, a hetvenes évektől a fejlesztési források szűkülése megmerevítette a területi viszonyokat, s ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a rendszerváltás után olyan válságtérségek alakuljanak ki, amilyenek többek között Ózd és környéke vált.” (Valuch 2001: 53)

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az országban lezajló válságjelenségek megjelenés az ózdi gyárban. A nehézségek már 1979-87 között nyilvánvalóvá váltak, a vállalatnak 2100 főt kellett elbocsátani, így 11,9 ezerre csökkent a dolgozók száma, továbbá a Farkaslyuki Bányászati Üzem működése is veszteségesé vált a nyolcvanas évek közepére. (Germuska 2004)

Az Állami Tervbizottság többször is kísérletet tett a problémák orvosolására, de átfogó sikert, amivel a vállalatot meg tudták volna menteni, nem tudtak elérni. A nyolcvanas évek közepén ébredtek rá arra, hogy a kohászat ebben a struktúrában és működési rendben az egyik leggazdaságtalanabb, nagy energiaigényű pénznyelő iparág, aminek visszafejlesztése szükségzerű. 1986-ban kiadott rendeletek értelmében nem lehetett új szénmezők után kutatni és a meglévő tárnákból is csak korlátozott mennyiséget engedélyeztek. Az újabb szerkezetátalakítási program 1986-88 között került kidolgozásra, ami viszont már későinek bizonyult. (Germuska 2004)

Továbbá szó volt az északi iparvidéket egyesítő konszernről, de ezt sem az ózdi, sem a diósgyőri vállalati vezetőség nem sürgette. Ugyan 1988-ban létrejött a Borsodi Vaskohászati Tröszt, de ennek sikertelenségét jól példázza, hogy még az év során megszüntették. (Vass 1996)

Az évtized végére az Ózd és vonzáskörzetébe tartozó iparvidéken 6500 munkahely szűnt meg (Germuska 2004). Ekkor érkezett el az az időszak, amit az Ózdi Kohászati Üzemek felbomlásának nevezünk, azaz a gyárbezárás időszaka következett. A következőkben a vállalat felbomlásával és jogutódok szerepével foglalkozunk, illetve azzal, hogy ezt a folyamatot hogyan élte meg a munkásvilág és Ózd társadalma.

A gyárbezárás

A gyárbezárás, a vállalat feldarabolódásának története szintén egy, olyan összetett folyamat, amely az országban lezajlott változásokkal is magyarázható, de a fenn leírt hibás gazdaságpolitikai lépéseknek is következménye. Ahogy, korábban is fogalmaztunk, az ózdi gyár leépülése már a nyolcvanas évek második felében elindul, 1987-ben a Drótsor, majd 1989-ben a Tartósor kerül megszüntetésre, az Abroncssor a vállalat vezetőségének heves ellenkezése miatt nem jutott hasonló sorsra. Az Ózdi Kohászati Üzemek, mint komplex szervezet megszűnik, korlátolt felelősségű társaságokat alapít, amelyek az ÓKÜ jogutódjaként funkcionálnak. Ilyenek voltak Borsodi Gt., a METEOR, AKATRUM, MOZAIK, stb. Kft.-k. A Durvahengerműt gazdaságtalan működése miatt a vállalatvezetés megszünteti. (Nagy 2004)

1990-ben a privatizáció beindulásával létrejön a PEKO Acélipari Művek, a Profil Hegesztett Cső- és Zárszerelvénygyártó Kft. és a Zenit Tűzállóanyagipari Kft. Külső, német tőke bevonásával az ÓKÜ, a Metallgesellschaft AG és a KORF KG megalapítja az Ózdi

Acélmű Részvénytársaságot, azonban ez sem váltja be a hozzáfűzött reményeket, így sem a nagy fejlesztések, sem a gyár rehabilitációja nem történik meg. A létrejövő társaság a vállalat felszámolását célozta, nem annak helyreállítását, további létszámleépítéseket helyeztek kilátásba. Az Rt. működése összefogásra ösztönözte dolgozóit, akik munkásgyűléseket szerveztek és közösen próbáltak fellépni a vállalat intézkedései ellen. Sztrájkra többször is sor került. Először 1991 januárjában figyelmeztető jelleggel, azonban a vártnál kevesebb sikerrel zajlott le. A szakszervezet és a gyár vezetőségének tárgyalásai hatására végül '91 júliusában megalakult a Finomhengermű Munkás Kft., ami az első állami vállalatból munkavállalói privatizáció útján dolgozói többségi tulajdonú lett. A kezdeti időszak nehéz volt a társaság működésében, az első évben több mint kétezer tonna melegen hengerelt késztermék maradt a Kft. raktárában, amit nem tudtak értékesíteni. Ez a tendencia nem változott 1994-ig, amikor is nőtt a fizetőképes kereslet az ipari termékek iránt, így életben tudott maradni a cég, mely fő profilja a meleg hengerléssel előállított ötvözetlen és gyengén ötvözött rúd-idomacélok előállítása volt. (Vass 1996)

Ózdon a régi gyár főprofiljának számító nyersvasgyártás 1991 májusában, míg az acélgyártás 1992 márciusában szűnt meg. Hasonló sorsra jutottak a nem sokkal korábban alakult vállalati jogutódok is, '92-ben az ÓKÜ, a RIMA, az ÓART és a METEOR került felszámolásra. Több ezer embernek szűnt meg a munkahelye, az átmeneti foglalkoztatást a Foglalkoztatási Kft. vállalta magára, azonban ez is 1995-től közhasznú társasággá alakult át, ami az Ipari Park vagyonvédelmi feladatait látta el. A törzsgyár területén 1995-ben több mint 90 vállalkozás volt jelen, ezek közül is fenn említett Finomhengermű Munkás Kft. foglalkoztatott a legtöbb embert, 700 főt. Az ÓKÜ felszámolása után az OERG Kft. és az Ózdi Acél-Trans Kft. vette át az energiaszolgáltatás és a szállítási tevékenységeket. (Nagy 1995)

Az interjúalanyok szocio-demográfiai jellemzése

Az interjúk során megkérdezettek között 9 férfi és 4 nő szerepelt. Jellemzően ötvenöt és nyolcvannégy év közöttiek, átlagéletkoruk 70 év. A válaszadók többsége Ózdon, vagy ennek kerületében született és itt is nevelkedett, akik nem innen származnak, Hajdú-Bihar megyei településekről költöztek Ózdra szüleikkel a jobb megélhetés reményében. Az iskolai végzettség tekintetében a kohászati, olvasztár, közgazdasági és egyéb szaktechnikumok dominálnak, a megkérdezettek közül hárman érettségiztek, két esetben pedig nem tudtuk meg az interjúalanyok iskolai végzettségét.

A gyárban betöltött munkakörüket vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az elhelyezkedési lehetőségek nagyon sokfélék. A szakmával rendelkezők jellemzően ehhez kapcsolódó tevékenységet vállaltak, lehetőségük volt a gyárban töltött évek során magasabb pozícióba kerülni, így többen számoltak be arról, hogy az évek múltával műszaki irányítónak vagy műszaki ellenőrnek nevezték ki őket. A megkérdezett nők átlagosan alacsonyabb végzettséggel rendelkeztek, mint a férfiak, ők jellemzően szaktudást nem igénylő, kiegészítő munkakörökben dolgoztak: táblahordó, vízfordó, kifutó. A három megkérdezett közül ketten csak rövid ideig dolgoztak a gyárban, fiatalon férjhez mentek. Ezután a család elsődlegessége okán nem is mentek vissza dolgozni, hanem a gyerekek nevelésével foglalkoztak.

12 óra munka- munkáslét Ózdon a XX. század második felében

Az ózdi gyárban dolgozóknak a gyár a második otthonuk volt, hiszen gyakran több időt töltöttek ott, mint otthon a családjukkal. A bekerülés nagyon nehéz volt, több interjúalany említette, hogy protekció nélkül szinte lehetetlen volt. Nem is csoda, hiszen az Ózdi Kohászati Üzemek jelentették, majdnem az egyetlen munkalehetőséget az Ózdon, és környékén lakóknak. Ha egyszer valakinek sikerült bekerülnie, stabil munkahellyel, viszonylag korrekt fizetéssel büszkélkedhetett. Tervezhető előre, hiszen biztos lehetett

megélhetésében. A kemény munka ellenére a legtöbb interjúalany jó, barátságos légkörre emlékszik vissza. Legtöbbjük jól kijött munkatársaival, akik egyben barátaik is voltak.

Egyik interjúalanyunk, aki 1926-ban született, így mesél a gyárba való bekerüléséről: „... szólt egy ismerősöm, hogy hallod-e a gyárba felvennének 2 embert a kőműves üzembe. Te ne menj sehova se, mert akkor is úgy volt, hogy munkanélküliség volt, jöttek vidékről fölvételre, kiszóltak nincs felvétel. András bátyám meg mondta, hogy én ne menjek sehová, csak oda menné, ahova én mondom. Elmentem oda, az irodába. Ott volt a kézműves üzemnek az irodája bemegegyek, rám néznek, azt mondják: mit akarsz te gyermek itt? A malteres vödört se bírod el. Mondom a kórháznál dolgoztam, meg az iskolánál, mondom akkor, kubikoltunk, mikor az iskolának kellett ásni az alapját gyerek akkor voltam, 14 éves, abban az időben. Akkor ott dolgoztam vagy 2 évig, utána akkor ezt, amit mondtam, hogy menjek oda az irodához, de fel is vettek akkor...” (Sz. A.)

Mindez 1942-ben történt, interjúalanyunk ekkor még 16 éves sem volt, hazudott koráról, hogy bekerülhessen. A kőműves üzembe vették fel kemence-kőművesként, ami egy karbantartó üzem is volt, a gyáron kívül is sokat dolgoztak. Részt vettek az ózdi Velence-telep megépítésében, ami egy külön kis mintatelepülés volt akkoriban, korszerű, szép lakóépületeivel. Az interjúalany így emlékszik vissza: „Akkor mikor hazamentem, a Gyújtón laktunk a sarki udvarban, ilyen hosszú udvar vót, 10 család lakott ott, mondtam anyunak, reggel költson fel 5 órakor, hát minek fiam, mondom: megyek a gyárba, hát mikor vettek fel, addig, míg nem vettek fel nem is szóltam semmit. Örültek, hogy a gyárba bevettek, mert akkor is oda nagy pozíció kellett.” (Sz. A.)

1933-ban született interjúalanyunk fiatalon, az 1950-es években került be a gyárba, ami a környéken a legjobb munkahelynek számított ekkoriban. Napi 12 órás műszakban dolgozott, eleinte vízszelőként, aztán a jobb megélhetés miatt a termelőüzemben volt hegesztőként, innen ment nyugdíjba 38 év munka után. Így emlékszik vissza: „Nekünk az fáj, ebben a korban, hogy volt olyan műszak, akik reggel 6-tól este 6-ig dolgoztak. Agyon dolgoztattak. Másnap reggel vissza kellett menni, és nem nagyon fizettek meg. Mi nekünk ezt meg kellett érteni. Akkor azt hangsúlyozták, hogy a gyerekeinknek jobb legyen. Mi felépítjük Magyarországot, nagyon sok iskolát, kórházat” (D. I.)

1935-ben született interjúalanyunk szerint is nagyon nehéz volt a bekerülés, főleg a lakatosműhelybe, gépműhelybe. Az inasokkal lekezelően bántak, és voltak olyanok is, akikkel kivételeztek, ez konfliktusokat is okozott számára. Az MTH-ban jó eredménnyel végzett, szakmáját itt szerezte meg, és géplakatos lett. Tanoncéveinek gyakorlatát a gépműhely felső emeletén töltötte, géplakatosként először a karbantartásnál dolgozott, majd átkerült a Salakfeldolgozó Üzembe. (N. B.)

Az 1950-es években az előre meghatározott termelési számokat már nem sikerült teljesíteni, és a minőség is folyamatosan romlott: „1951-ben a Nagyolvasztómű 96,8 %-ra, az Acélmű 94,2 %-ra, a Durvahengermű 96,6 %-ra, a Finomhengermű pedig 95 %-ra teljesítette mennyiségi tervét.” (Berend 1980: 330)

1936-ban született alanyunk a munkavédelem terén dolgozott, elmondása szerint ezt a munkakört lenézték az emberek, nem szerették. Hátrány volt az is, hogy fiatalon került a gyárba, így nem nézték jó szemmel, ha rászólt egy-egy emberre, aki már évtizedek óta ott dolgozott. Sokan támadták, megfenyegették, de ha valami nem ment a rendjén a gyárban, azt jelentenie kellett. Hatalmas hivatástudattal rendelkezett, hiszen pontosan tudta, hogy akár emberek élete is múlhat munkájának a pontosságán, hiszen ha egy nap elsiklik valami fölött, abból lehet másnap halálos baleset lesz. Előfordult, hogy több órára is leállította a termelést, míg a munkavédelmi hiányosságokat nem pótolták. (V. L.)

1943-ban született alanyunk nagyon fiatalon került be az Ózdi Kohászati Üzemekbe, ajtóhúzóként, a munkaidejére, a fizetésére és a feljebb lépési lehetőségekre így emlékszik vissza: „Az ózdi kohászati üzemekbe 59-ben kerültem be, 16 éves koromba, aztán 18 éves

koromig 4 műszakba, helyesebben 4 órába dolgoztam, míg 18 évet be nem töltöttem, addig nem lehetett 8 órát dolgozni tudja? Hanem 4 órát dolgoztam, (...) állandóan nappalra jártam, míg el nem értem a 18 éves kort. Mikor elértem a 18 éves kort, akkor automatikusan 3 műszaknál, ami azt jelenti, hogy nappalra, délutánra, éjszakára jártam. Sose felejttem el annak idején, annak idején ajtóhúzóként vettem fel a kohászati üzemekbe, ahol édesapám előhengerész volt, ami azt jelenti, hogy 5 forint, harmincöt fillér volt az órabérem, (...) annyival vettem föl, mindenkit, úgyhogy nem is 5.40, vagy 5.30, hanem 5.35 volt az órabérem. És ott is, mint gondolom más munkahelyeken, megvót, megvan az a bizonyos számléltra. A haladási lehetőség, ahogy haladnak fölfele az emberek, ahogy öregednek ki, elnyugdíjazzák őket, megbetegszenek, úgy következő turnusba lép följobb az ember.”(Ú. I.)

Jellemzőek voltak a munkaversenyek is, főleg a páros-versenyek élveztek nagy hivatalos támogatást, különösen az ötvenes években, melyek egyéni versenykihívásokkal kezdődtek. Pedig nem minden esetben volt ez jó a termelés szempontjából, gyakran a teljesítmény rovására mentek. *„Mindezek a mozgalmak hozzájárultak a szemléletmód átalakulásához, és sok hősiességi erőfeszítést ösztönöztek. Az eredményeket azonban rontotta a sok látszatteljesítmény, egyes „sztárok” látványos ál- teljesítményeinek nagydobra verése és a különböző, állandósuló üzemzavarok, fennakadások, szervezeti hibák hatékonyságot rontó, pazarlásra vezető üzemi közege.” (Berend 1980: 327)*

1944-ben született alanyunk így mesél embert próbáló munkájáról: *„folyékony vas mellett ott kellett lenni, csapolásnál ott kellett lenni, csapolunk, nyersvasat, salakpróbát venni, először négy óránként csapolunk, tehát műszakonként 2 csapolás volt, aztán bevezették a háromórás csapolási időket. Bizony voltak olyan dolgok vagy idők, amikor egy csapolástól a másikig alig tudtunk valamit elvégezni, tehát a 8 óra állandóan csak ment, ment, ment. Akkor pihentünk, amikor csapolunk, mert akkor mást nem nagyon tudott csinálni az ember, csak figyeltél, hogy a folyékony salak jól folyjék el, ne gyűrődjön fel, a vas nehogy kimenjen az oldalra, erre kellett vigyáznunk, meg a próbákat megvenni, amit aztán elemzésre elvittek a laborokba.” (T. R.)*

A kemény munkától a könnyebb munkáig a képzés útján lehetett eljutni, erről így mesél: *„Azt mondja, hogy, 63-ban volt olyan lehetőség hogy Ózdon indult kohóipari technikum első tagozaton, a gimnáziumban. Akkor mind a négyen beiratkoztunk az olvasztárokhoz, abból ketten végeztük el a technikumot (...) amikor elvégeztem a technikumot akkor léghevítő technikusnak tettem be, hát akkor az már sokkal könnyebb volt, de az emberben mindig benne volt az, hogy csak kohász és csapoláskor mindig elmentünk nézegetni, hogy, hogy van, mint van. Egészen (...) meddig, vagy 5 éven keresztül voltam léghevítő technikus, és az volt a legfurcsább benne, hogy a léghevítő kezelők mind karkedvezményesek voltak, tehát 55 éves korukban már elmehettek nyugdíjba a léghevítő technikusok, akiknek a felelősség mindig ott volt a vállukon, mert az összes 12 léghevítőért ő felelt a műszakon, a dolgokért ő felelt, ha valami baki történt, akkor őt vontak felelősségre. Nekünk nem volt karkedvezményünk, és hát megmondom őszintén, nagyon sokszor voltak különösen az első időkben, úgy mondtuk mi, hogy kohóbedöglések, tehát ez azt jelenti, hogy a medence annyira lehűlt, hogy hiába, koks meg minden megolvastotta az érceket, de mikor lecsepegett a medencébe ahol összegyűlt a folyékony anyag, ott ledermedt és hát bedöglöttek. Az egyes számú kohónak a műszaki irányítója voltam, tehát főgázás, ez volt a megnevezésünk. Egészen a kohóállásig én ott voltam a kohónál.”(T. R.)*

1949-ben született alanyunk 14 évesen került a gyárba apja révén. Mivel egyik ismerősük volt a munkaügyi, hamar kapott munkát, de az ottani munkatársaival nem volt jó viszonyban. A Közlekedés – és Pályafenntartás Ifjúsági csoportban kezdte a gyári munkát, de a gyáron belül is több részlegen dolgozott. Emellett dolgozott az RDH-ban, a tartóhengeren, vasperon-szerelőként, illetve alkímistaként. (M. S.)

Következő interjúalanyunk 1947-ben került a gyárba tanulóként, lakatos és villanyszerelő volt. Délelőtt iskolába, délután dolgozni járt. Szépen haladt felfelé a ranglétrán később a gyárban már csoportvezető lett. Munkatársaival nagyon jó viszonyt ápolt. (B. J.)

1955-ben született interjúalanyunk váltóműszakban dolgozott: 4 napot nappal, 4 napot délután, 4 napot pedig éjszaka. Természetesen lehetett túlórázni is, akár ünnepnapokon is elmehettek dolgozni. Nagy presztízsű munkát jelentett, ha valaki a berakó gép mellett dolgozott, ez 1000 emberből mindössze 3-at jelentett, neki ez megadatott 8 éven keresztül, folyékony acéllal dolgozott és 8-10 ember élete múltott rajta. Akkori gyári munkakörülményekről így mesél: *„lényegesen nem voltak rosszabbak egy melós embernek, aki most azt mondja, hogy bemegy, mondjam úgy, ahogy akkor hívták a bejáró ruhájába bemegy dolgozni, van egy öltöző ahol átveszi a munkás ruháját, elvégzi a munkáját. Van egy fürdő ahol megfürdik és visszaöltözik és hazamegy.”* (I. L.)

A fizetés

A fizetés nagyon fontos dolog az ember életében, így ismerik el munkáját, ebből tud megélni, megtakarítani. Így van ez ma is, és így volt 30-40 évvel ezelőtt is. Interjúalanyaink mivel más-más korúak, a legidősebb 1926-ban, a legfiatalabb 1955-ben született, különböző nehézségű és presztízsű munkákat végeztek, a gyár különböző üzemeiben, így a fizetésük is ezek függvényében alakult. *„1939-től 1941-ig az egy munkásra számított évi kereset még meghaladta az ipari átlagot, de 1942 és 1944 között már fordított volt a helyzet: az átlagbérszintet, a 2751 pengőt sem érte el.”* (Berend 1980: 288)

Ez valószínű annak volt köszönhető, hogy ekkor nagy létszámú képzetlen dolgozót állítottak munkába, akiknek fizetésük is alacsonyabb volt. *„(...) egy hengergyári munkás évi átlagbére 1939-ben 1249, 1940-ben pedig 1340 pengő volt. Mindkét esetben az 1307, valamint az 1386 pengőt kitevő országos, illetve az 1355, továbbá az 1454 pengős összehasonlítható átlag mögött marad (...)”* (Berend 1980: 289)

Legidősebb alanyunknak, aki az 1930-as évektől kemence kőművesként dolgozott a gyárban 40 évig, a kezdő fizetése 31 fillér volt óránként, később ezt 42 fillérré emelték, ez volt akkoriban a legmagasabb órabér. Az 1946-os pénzügyi stabilizáció után volt rá eset, hogy a kohóban 1900 forint jutalmat is kapott megbízható munkájáért. Gyors kemencemunkával pedig 10-12 nap alatt akár 1900-2200 forintot is keresett, és jutalmat is kaptak, ha a kijelölt határidőnél hamarabb befejezték az adott munkát. Elmondása szerint sokszor nem hitte el a családja, hogy ilyen sokat keres, hiszen akkoriban 600 forint volt egy átlagos havi kereset. *„Akkor a fiókba csináltunk egy kemencét, 12 nap vót ráadva, 10 nap alatt megcsináltuk, arra kerestem 10 napra, 2200 forintot. Aztán kaptam 300 forint, jutalmat. A kohónál, azt még nem is mondtam, ott meg 1900 forint jutalmat kaptam. Akkor mikor jött a fizetés, az előleg ami vót, a fizetés mindig hónap végén vót e, a fizetést viszem a feleségemnek: Nem kell! Mondom: Hogy-hogy? Mondjam meg, hogy honnan van. Mondom nem loptam, dolgoztam érte. Oszd elgondolhatod, ott is dolgoztak négyen, az apósom még akkor, akkor még élt az is, akkor ott vót a sógor, csak már ők sem élnek, akkor ott vót a sógornőm, az él még, 78 éves, Aztán mondja az anyósom: Te gyerek, hát többet kerestél, mint az egész család.”* (Sz. A.)

1933-ban született interjúalanyunk vízszerelőként kezdett dolgozni az ózdi gyárban, ekkor –elmondása szerint - nem keresett túl jól, mindössze 700 forint volt a havi keresete. Majd családot alapított és úgy döntött, hogy nem a szakmájában dolgozik tovább, hanem magasabb fizetéssel kecsegtető munka után néz, így került a Finomhengerműhöz, itt, mint hegesztő 1600-1700 forintot is keresett havonta. (D. I.)

1936-ban született alanyunknak nem mindennapi előléptetésben volt része: *„Kellott egy TMK vezető. Mer akit kijelöltek, az nem vállalta. Az magasabb beosztást akart. Azt mondják nekem, hogy - Gyere csak! - Bementem az irodába. - Na, ide figyelj! - mondja Nagy Lajos. - Te leszel a TMK iroda vezetője. - Há mondom: - Figyelj már ide Lajos, há ne beszélj*

már hülyeséget, hát hogy legyen én TMK vezető, azt sem tudom, hogy mi az. - Majd megtanulod! Hát mondom - Figyelj már tudtad ezt a beruházást, mikor ide jöttél? Nem tudtad te ezt sem, én sem tudtam. Én tudom, hogy mi a karbantartás vezetői munkakör? Én se tudom. Te leszel a TMK vezető!- Hát az egy olyan beosztás, mint egy műszaki titkáré – hogy mondjam neked – egy vezető mellett.”(V. L.)

Persze a munkába hamar belejött, talált ismerősöket, akik mindig kíségtettek, ha elakadt. „Csináltuk egész jól, csináltuk fél évig, én akkor már úgy csináltam, hogy fél 2-kor postabontás a karbantartás vezetőnél, ott voltunk 4-en, jöttek a levelek, elolvasta, mindenkinek adta ki, villamos, TMK, én ott megkaptam, átolvastam fél 4-ig dolgoztam, akkor én már tudtam, hogy ez kinek a feladata, szignáltam, adtam ki a dolgokat. Magamnak volt egy füzet oda mindig beírtam kinek mikorra kell megcsinálni. Én már mikorra hazajöttem akkor már tudtam, hogy a következő napra kinek mi a feladata. Reggel 7 órakor bementem, feltették a kávé, akkor ott nekem volt egy nagyon frankó kis iroda, egy nagyiroda, ott volt a csapat, onnan nyílt nekem egy kis iroda. Oda kimentem, főtt a kávé odamentem mindenkinek az asztalához, ez a papír hol van, de már akkor, egy fél év után már nem kellett kérdezni, akkor már ki volt téve. Oda mentem, mondom, Lajos ez a feladatom ide kell menni ezt kell csinálni. Mit tudom én... Ez tartott 5-10 percig, amíg egyenesbe jöttünk, megittuk a kávé.”(V. L.)

Amilyen meglepő volt az előléptetése, olyan meglepő volt később a fizetésemelés is alanyunknak. Egyszer főnöke felhívatta az irodájába, először megijedt, nem tudta, hogy miért kell felmenni, azt hitte, hogy a csapatával van valami probléma. A gyárban lévő gondokkal, problémákkal kezdődött a beszélgetésük: főnöke főleg a karbantartási részlegről panaszkodott, hogy ott a legnagyobb a fejtelenség, a rendezetlenség, mert sokan alkoholisták az ott dolgozók közül. Alanyunk nem akart semmiről beszélni, pedig tudott volna ő is ezt- azt mondani, aztán csak kifakadt belőle is, és a következő párbeszéd zajlott le köztük: „Az adatok, a tervek, az üzemzavar jelentés, a létszámjelentés, minden nap kellett adni onnét, minden területről oda a TMK irodából központosítottuk. Soha nem kapom meg, gyártási programok nincsenek rendbe. Mondom, sokszor nem tudom megadni, meg hasraütésszerűen csak csinállok valamit, mert muszáj, nem jó vannak a dolgok.” - Főnöke válasza ez volt – „Na, ide figyeljen! Tudja mit! Maga oda fog menni, és rendet fog csinálni! Maga oda fog menni a holnapi nappal, és ott megkezdi csinálni a dolgát! - Hát mondom nem értek semmihez (...) - Majd megtanulja! Egy a dolog fontos! Ott csináljon elsősorban rendet. Vannak ott jó szakemberek, ott vannak esztergályosok, csoportvezetők, lakatosok, szerelők, ott meg vannak, csak azokat össze kell fogni. Mer azok megcsinálják a melót, csak nem akkora amikor kell, mer nincs irányítás. Nincs irányítva a csapat rendesen.”(V. L.) Persze az előléptetéshez járt a fizetésemelés is, mely plusz 500 forintot jelentett évente, a 3500 forintos éves fizetéséhez. Mindez 1978-ban történt.

1943-ban született alanyunkat 5 forint, harmincöt filléres órabérre vették fel, mint ajtóhúzó, elmondása szerint ekkor mindenkit ennyivel vettek fel. 1944-ben született interjúalanyunk alsósalakárként került a gyárba tanulóként, ekkor 6 forint 50 fillér volt az órabér, egy havi keresetük összesen 950- 1100 forint között volt. Később, ahogy teltek az évek, egyre több lett a fizetése is: pályája csúcsán főgázasként 2500-2800 forint körül keresett havonta, ami akkor nagyon jó fizetésnek számított. (Ü. I.)

Visszatérő jelenség volt az, hogy a fiatal pár az esküvő után néhány évig még a szülői házban élt, közben gyűjtögettek, megteremtették maguknak az önálló, saját egzisztenciát, házat, autót vettek, majd elkezdték önálló életüket az általuk felépített alapokon. „(...) mind a 2-en dolgoztunk, gyűjtögettünk, tehát egy mit tudom én egy pár év után még a szülőknél laktunk, de már akkor tudtunk egy autót venni, egy használt autót, aztán így kimozdultunk Kékestetőre, erre-arra Balatonra stb.”(I. L.)

Interjúalanyaink szerint a gyárban nem volt nehéz az előrejutás, ugyanakkor túl könnyű sem. Kitartó, megbízható munkával akármit el lehetett érni: az előléptetést, a fizetésemelést, különböző jutalékokat vagy a kiváló dolgozói címet. Létbiztonságban érezhették magukat a gyárban dolgozók, persze könnyű meggazdagodást nem hozott a gyári munka az átlagembereknek. *„Biztosabb volt az embernek a jövője, akkor, ha 2 fiatal megismerkedett és azt mondta, hogy kössük össze az életünket megesküdtek, biztos, hogy ha nagy nagyon komoly hibát nem követtek el, tudtak előre haladni, tudtak érvényesülni, lakáshoz tudtak jutni, úgy ahogy én is. Autót tudott magának venni, nyaralni el tudott menni, mondjuk meg őszintén ez ma egyáltalán nem biztos, hogy így következne be. Tehát ha 2 fiatal közép végzettségű ember, ha ma összeköti az életét és nincs különleges szülői segítség vagy bármilyen rokon segítség vagy lottó főnyeremény vagy öröklés, vagy bármi akkor az én azt nagyon megkérdőjelezném, hogy mikor lesz lakásuk meg autójuk, meg mikor fognak eljárni rendszeresen nyaralni, meg mikor tudnak teljes biztonsággal gyermeket vállalni. Szóval erre a részére azt tudom mondani, hogy az az élet biztosabb volt.” (I. L.)*

... és nőknek maradni

Magyarországon a nők tömegesen a szocializmusban kezdtek fizetésért dolgozni. A legtöbb esetben bizony nem az volt meg az indíték, hogy függetlenítsék magukat a férfiaktól. Nem a magyar nőkben megfogalmazódott emancipációs törekvésekről beszélhetünk. A nők munkába állása a munkáscsaládoknál kezdődött, ahol az egyedül kereső férfi nem tudta eltartani a családot. (Valuch 2009)

Ez történt Ózdon is a gyári munkáscsaládoknál. A nőknek is munkát kellett vállalniuk, hogy étel kerülhessen a család asztalára. 2010-ben Ózdon négy nővel készült interjú. Mindegyik asszonynak álnevet adtunk, csak Janka, Aranka, Edit és Marinka néniként hivatkozunk rájuk a későbbiekben. Egyik interjúalanyunk sem volt természetellenes, hogy dolgozniuk kell, ők már erre szocializálódtak. Beszámoltak arról, hogy már édesanyáiknak is dolgozniuk kellett. Eleinte háztartásbeliek voltak ugyan, de már náluk elkezdődött, hogy szükség volt két kereső emberre egy családban. És ezek a nők ráadásul kemény fizikai munkát végeztek.

Arról számolnak be, hogy a gyár, a gyári munkás lét összekovácsolta az embereket. Annak ellenére, hogy nehéz munkát végeztek, szerettek a gyárban dolgozni, mert az emberek nagyon összetartóak voltak, segítették egymást, amiben csak tudták, és a munka veszélyessége miatt nagyfokú egymásra figyelés is kialakult. Kellemes volt a légkör annak ellenére, hogy milyen környezetben dolgoztak.

Az összetartásra bizonyíték a következő idézet: *„Hát, amikor még üzemelt a gyár, akkor, akkor hát természetes, hogy, hogy másképp volt az élet itten, másképp éltünk, mer jöttek, mentek az emberek ide is, hát... az uram beteg volt vagy valaki beteg volt vagy esküvő, akkor ők mentek azokhoz. Ahol éppen ilyesmi valami volt. Akkor mentek minden további nélkül.” (B. J.-né)*

Interjúalanyainkat megkértük, meséljenek az életükről és a munkájukról. Az egyik alanyunk, Janka néni édesanyja még a nyolc osztályt sem végezte el a távolság és a nagy szegénység miatt. Mindig dolgoznia kellett, így nem tudott tanulni. Hajdúnánáson egy református lelkésznel házvezetőnő, később a gyárban váltókezelő és pucoló volt. A munkanapok szombatig tartottak, egyedül a vasárnapja volt szabadnap. Janka néni a nyolcadik osztály elvégzése után, már 14 évesen munkába állt. Továbbtanulásról az ő családjában szó sem lehetett. Vízhordóként és kifutóként dolgozott, ami azt jelentette, hogy leveleket kézbesített a Samott Téglagyár falain belül. Még ugyanitt téglákat készített és pakolt a későbbiekben. A házassága, a gyermekek születése és nevelése után következett ismét a munkakeresés, mert ez idő alatt otthon volt, nem dolgozott.

Így emlékszik erre az időszakra: „*Nehéz munka volt nagyon, és akkor utána férjhez mentem. És mikor férjhez mentem, utána le kellett számolni, mert két gyerekem lett, és akkor nem volt GYES meg ilyesmi, és 5 évig itthon voltam. Utána már nagyon szűken éltünk, bizony, mert szűken éltünk, mivel vettünk egy régi házat, mikor megesküdünk. Utána nem, sokáig, mert nem kaptunk akkor még lakásokat meg ilyeneket, gyűjteni kellett. És akkor vettünk egy régi házat, és akkor utána visszamentem dolgozni.*” (H. L.)

Nehéz volt ismét munkát találnia, de végül sikerült, megint a Samottban. Ezután egy darus tanfolyamra iratkozott be, aminek elvégzése után a Finomhengerműben kapott állást. Darusként dolgozott hosszú éveken keresztül, majd a Préstelepen, nyugdíjazásáig, 54 éves koráig. Ekkorra megözvegyült és nem volt elég a nyugdíja, ezért ismét munkát keresett. 10 hónapig harangozóként dolgozott, majd a plébánián további 12 évig házvezetőnő volt. Még egy ideig próbált keresethez jutni azzal, hogy egy idős párra főzött, de be kellett látnia, ő is megöregedett, elég magáról gondoskodnia. Ez az asszony összesen 35 évet dolgozott a gyárban, volt, hogy négy műszakban. Szerette a munkáját és meg is becsülték, mert jól végezte a dolgát. Örült, hogy volt munkahelye. Elmeséli azt is, hogy annak idején mindenki bement betegen is, mert nem tehetta meg az ellenkezőjét. Janka néni kezdő fizetése a Téglagyárban 4 forint 40 fillér volt és a későbbiekben is ennyi maradt. A darus munkáért kapott fizetésére már nem emlékszik. Utolsó munkahelyén 29 forint 20 fillér volt az órabére. Nyugdíjba 7600 forintra ment és ez nagyon kevés volt, nehezen élt meg belőle, ezért is vállalt nyugdíjasként is munkát. Harangozóként 5000 forint, házvezetőnőként már 30 000 forint volt a fizetése. 2010-ben 94 000 forint volt a nyugdíja, amiből elmondása szerint 30 000 forint körüli az özvegyi nyugdíj, amit férje halála után évekig nem kapott. Azt mondja, hogy a férje életében nem keresett többet, mint ő. A házaspárnak két lánya született. Az egyikük dolgozott a Finomhengerműben, ameddig még üzemelt, majd szintén darus lett és ezzel a Salakfeldolgozóban tudott elhelyezkedni. Amióta onnan elbocsátották, eladóként dolgozik, másodállásban pedig varrónő. A másik lánya főállásban egy varrodában dolgozik. (H. L.)

Második interjúalanyunk, Aranka néni édesapja és annak testvérei szinte mindannyian már a gyárban dolgoztak, közöttük lányok is voltak. Alanyunk visszaemlékszik, hogy édesanyjától sokszor hallotta, hogy ő már 10 éves korában fejte a tehenet. Sokan voltak testvérek és már a kicsi gyerekeknek is képességeikhez mérten dolgozniuk kellett. Az édesanyja később a szülőfalujából Ózdra került és szobalányként dolgozott. Ő maga közgazdasági technikumban érettségizett 1954-ben. Két éven keresztül dolgozott a gyárban, de ez a két év nem volt meghatározó az életében. 1956-ban „leracizták”, azaz elbocsátották és akkor egy mélyépítő vállalatnál helyezkedett el, ahol gazdasági vezetőként kapott munkát és 20 éven keresztül ott is maradt. 1977-ben visszakerült a kohászatba, a Rúd- Dróthengerműnél dolgozott 1989-es nyugdíjazásáig. Munkával töltött évei során nem volt ritka eset, hogy tizenkét órázott. Az átlag fizetése 760-800 forint körül mozgott. Nyugdíjba 6200 forintra ment, ami jelenleg 116 000 forint. Ebből jó színvonalon él és még a gyermekeit is tudja támogatni, bár főleg a lánya szorul rá. Aranka néninek egy fia és egy lánya született. Lánya is a Rúd- Dróthengerműben dolgozott, amíg meg nem szülte a gyermekét. A GYES után a kórházban tudott elhelyezkedni a röntgen osztályon. Ezután a határőrséghez került, jelenleg pedig a rendőrség kötelékében dolgozik. (R. L.)

Edit néni volt a harmadik asszony, akit megkérdeztünk. Az ő édesanyjának is be kellett állnia dolgozni, mert elmondása szerint „kimondhatatlanul szegények” voltak. Édesanyja a gyárban helyezkedett el gépkenőként. Ekkor Edit néni 12 éves volt és neki kellett főznie a családra. Még nem volt 16 éves, amikor bekerült a gyárba 1954-ben. Először táblahordó, ajtóhúzó majd vasíró volt a gyárban. 1958-ban „leracizták”. Utána a TSZ-ben évekig idénymunkás volt. Később, 1986-ban újra munkába állt, ezúttal óvodai dajka néni lett, hat év múlva onnan is ment nyugdíjba. A kezdő fizetése a gyárnál 60 Forint, később dajka

néniként 2100 Forint volt, nyugdíjba 7100 Forinttal ment. Jelenleg 31 300 Forint a nyugdíja, harmad annyi, mint a férjéé.

Visszaemlékezése jól szemlélteti a gyárban végzett munkáit. A következő két interjúrészlet szolgálja a munkafolyamatok ismertetését: „*És akkor hát először táblahordónak vettek föl, az azt jelentette, hogy volt egy hengersor, és akkor a táblán kiírták, hogy amit a henger kiengedett, kihengerelt, azt mivel kell vágni. Hogy vitték például hidakra vagy... nem tudom, hogy mit csináltak, azt jobban a férjem tudná megmondani, nem tudtam én odafigyelni, és azokat én vágattam méretre, méretre kellett vágni. Az azt jelentette, hogy volt egy ilyen kicsi tábla, és a táblán volt megadva, hogy hány darabra, hány centisre vágják. És én avval szaladtam, vittem a táblát oda, ahol az olló vágta el a vasat, még tüzes volt a vas. Mer addig kellett elvágni, még a vas tüzes volt, utána már nem tudták elvágni csak oxigénnel. És akkor vittem (...) Ugyanott, ahol itt ezt a vasat vágattam, utána ajtóhúzó leettem, az azt jelentette, hogy beültettek egy kis fülkébe, és akkor előttem volt a ajtóhúzó motorja, amivel föl kellett húzni az ajtót és jött a daru és tette be a vasat, hogy melegedjen, hogy tüzesedjen a vas.*” (B. Jné)

Edit néni életében a gyárban töltött idő nem volt meghatározó, nem tartózkodott ott sok ideig, mindössze négy évig. A férje nem akarta, hogy dolgozzon, miután elküldték a gyárból. De a következő szövegrészlet rámutat arra, hogy a férje is beismerte időközben, hogy az ottani megélhetési viszonyok között a nőnek is dolgoznia kellett „*(...) de nem engedett dolgozni soha. Mikor óvodába elmentem dolgozni, hát olyan nehezen élte meg, hogy, hogy azt ki se lehet mondani, nem segített semmit és akkor nekem ugye olyan volt az időbeosztás az óvodába, hogy délelőtt fél tizenegyre mentem, este hat (...) fél hatig kellett dolgoznom. És akkor ugye napközben ez, már vége volt, ugye hazajöttem, még én az alsó szintet, mert a dajka néninek takarítani is ki kellett a csoportjait. Tehát két alsó szintű csoportom volt, azt mindent rendbe kellett tennem. És ugye mire hazajöttem, már nem volt nekem élni se kedvem. És akkor ő közbe bekerült Miskolcra a kórházba, és hetekig nem kapott fizetést, egyszer hozta a munkatársa haza nekem hétszázötven forintot. Arra is határozottan emlékszek. És akkor hazajött és mutattam, hogy ennyi fizetést kapta és aszondja, hogy: Akkor miből éltetek eddig? Hát mondom, abból, hogy én is kaptam fizetést. És akkor értette meg, hogy mi az, hogy én is dolgozok.*” (B. Jné)

Negyedik interjúalanyunk, Marika néni is elmesélte nekünk az életét. Édesanyja szintén rákényszerült a munkára élete során, mint ahogy a másik három alanynál láthattuk. Három műszakban dolgozott a gyár vízlágyító részlegén. 1956-ban a Csóperembe helyezték át, ahol kemény férfimunkát végzett. Marika néninek van egy nyolc évvel idősebb nővére, aki a kereskedelemben helyezkedett el. Alanyunk nagymamájával nevelkedett, mivel édesanyja három műszakban dolgozott a gyárban, édesapja pedig beteges volt, ápolásra szorult. Nagymamájától tanulta meg a hagyományokat. Marika néni 1984. március 12-én került a kohászathoz, előtte Budapesti Kötőszövetkezethél szövetkezeti tag volt, de az megszűnt. Nyugdíjazásáig, 2006. április 1-jéig a Finomhengerműben dolgozott. (V. Lné; H. J)

A jól megérdemelt pihenés (helyett)

A szocialista propaganda a nők egyenjogúságát hirdette, magasztalta a dolgozó nőket, ám azokkal a rendelkezéseivel, melyekkel a nők életét próbálta könnyebbé tenni, megerősítette a hagyományos nőszerep-felfogást. Gondolunk itt a bölcsődei és óvodai férőhelyek bővítésére, a GYES- re, arra, hogy mindinkább elterjedtek a háztartási gépek, melyek megkönnyítették az otthoni munkát. Arról azonban nem esett szó, hogy a férfiaknak kellene átvenni feladatokat a nőktől, a férfi szerepfelfogás nem változott. Tehát az otthoni munkákat továbbra is a nők végezték. Az egyenlőség a két nem fizetésében sem mutatkozott meg. A nők általában sokkal kevesebbet kerestek a férfiaknál még azonos munkakör betöltése mellett is. (Lévai 2000)

Janka néni elmesélte, hogy dolgozó nőként hogyan telt egy napja: „*Hát egy nap mikor nappal elmentünk dolgozni, akkor haza jöttünk, megvolt az ebéd, mert mindig előzőleg főztem. Megvolt az ebéd, utána kert. A határba is dolgoztunk, mert kukoricánk volt. Akkor hazajöttünk, már aki vacsorázott, akkor a takarítás, közbe takarítás is. És akkor nem mindig, nem mindig kellett azért kapálni, mert bekapáltuk azt a valamennyi földet, utána volt, mikor még 8 órákor főztem, este 8-kor megfőztem reggel betettük a hűtőbe, mert az uram is úgy dolgozott, hogy ő másképp, én megint másképp és akkor így teltek a napok, de 4 műszakot dolgoztam. Volt, mikor vasárnap, karácsonykor, szilveszterkor is kellett dolgozni. Az már keményebbek voltak.*” (H. L.)

Abban az időben, amikor Aranka tizenkét órában dolgozott, az anyósa vigyázott a gyerekekre és meg is főzött a családra. Férje szülei sokáig velük éltek és segítettek nekik. Aranka néni mosott és vasalt a családra. A férje a család 200 négyzetméteres kertjét gondozta munkaidő után. Amikor tehetett, Aranka néni is járt dolgozni a földre, disznót is nevelt minden évben a család. (R. L.)

Az előző két hölgy beszámolójához képest Edit néni is hasonlóan nyilatkozik. Az ő családjának is volt kertje, amiben mindenféle zöldséget és gyümölcsöt meg tudtak termelni saját maguk és gyermekeik számára. Munkaidő után ezt a kertet gondozták. (B. Jné)

Négy nő történetéből nem lehet általánosításokat levonni az ózdi nők életére vonatkozóan, de ez a négy asszony számos dologban hasonlít egymásra. Mindannyian keményen dolgoztak a gyárban, emellett otthon feleségeknek, anyáknak és háziasszonyoknak is kellett lenniük és visszatekintve úgy tűnik, hogy mindegyik területen képesek voltak helytállni. Ők már társai voltak férjeiknek, nem voltak alárendelt szerepben, hiszen ők is dolgoztak. Az otthoni munka, a házimunka továbbra is az ő feladatuk volt, míg úgy tűnik, hogy férjeik a háztájiban tevékenykedtek és igyekeztek előállítani a lehető legtöbb élelmiszert a családjuk számára. Egyikük számára sem volt idegen a munkavállalás. Annak ellenére, hogy sokszor kemény férfimunkát végeztek, a beszámolóikból a büszkeség érezhető ki, mert mindemellett sikerült nőnek maradni.

Mit jelentett a munkásoknak a gyár, a munkás lét és hogyan tekintenek Ózdra?

Az Ózdi Kohászati Üzemekben a kilencvenes évek gyárfelszámolásához vezetett privatizációs kísérletei heves érzéseket keltettek az üzem dolgozóiban. Az itt élő munkások közül sokan a harmadik generáció tagjaként voltak a gyár dolgozói, így érthető módon nem egyszerűen munkahelyüket veszítették el a gyár bezárása során.

A gyár kiegészítés utáni fellendülő termelés, valamint a tervszerű fejlesztések egyre több munkaerőt igényeltek. A munkások ideiglenes elhelyezésénél jobbat kellett biztosítani. Ezért a gyár a területéhez tartozó és a közvetlenül mellette levő részeken munkáslakásokat építtetett, kialakítva a gyári lakótelepet. Így építették meg 1870-1873 között a Régi Kolóniát, 1882-1886 között a Fürdősort és a Rendetlen Kolóniát, a később lebontott Vasközt. (Berend 1980)

A gyár a munkásainak a létbiztonság és a megélhetés biztosítása mellett azonban, nemcsak munkát és anyagi támogatást nyújtott, hanem a társadalmi és kulturális élet igen fontos színteréül szolgált.

„(...) az ózdi kohászati üzemek futball-, kézilabda-, birkózó-, vívó-, boksizó-, meg az atya úristen tudná hány úszó, hány szakosztályt tartott fön. Nem támogatott, tartott fön. A kórházat, a bölcsődéket, óvodákat, általános iskolákat finanszírozta szakmunkásképzést, a szakközépiskolai, a középiskolai, a felsőoktatást, finanszírozta az étkeztetést, az utaztatást (...)” (M. S.)

Nehéz pontosan megfogalmazni azt, hogy a dolgozók számára mit is jelentett a gyár, de az interjúalanyok életének mindenképpen meghatározó helyszíne volt, így fogalmazznak a gyár jelentőségéről:

„Megdobban jobban az ember szíve (...),” (N. B.)

„Összetartás. Valahol ottan egy közösségbe éltünk, és mindenki összetartott.(...) Arra, hogy termeljünk, és dolgozzunk, és haladjunk.” (Ú. I.)

„Hm, hogy is mondták ezt, második otthona az embernek? Igen, valami ilyesmi volt, valami ilyesmi volt, második otthona az embernek.” (I. L.)

A kérdés felvetése szemmel láthatóan érzékenyen érintette az interjúalanyokat. Válaszaikban egyértelművé tették számunkra, hogy a problémát összetettebbnek érzik a kérdésfelvetésnél éppen ezért a válasz sem egyszerű a gyárhoz fűződő érzelmi viszonyulásuk miatt:

„...hát, csak az tudja, erre csak az tud válaszolni, aki a gyár hangját hallotta mióta megszületett (...) meg ott dolgozik.” (N. B.)

A megkérdezett munkások egy része, korántsem viszonyult negatívan a munkához, vagy a munkás létehez. A dolgozók a munkás szó hallatán a kétkezi munkával foglalkozó egyénre és önmagukra gondoltak. A munkás-lét számukra egy különleges lehetőség, sokan büszkék arra, amit munkásként elértek, hogy a munkakörükbe tartozó mindenféle tevékenységet megtanulhattak, elsajátíthattak.

A munkás fogalom egy másik meghatározás szerint: általános értelemben olyan munkabéért tevékenykedő fizikai dolgozók, akik az ipar valamely ágához tartoznak. Ők általában csoportosan, zárt helyen, üzemekben végzik a munkájukat, koncentrált környezetben laknak és zömében a munkásosztályhoz tartoznak. (Blaskovits 1968)

A munkás-lét fogalmának fontos tényezői még a munkások géppel való kapcsolata, valamint a társas munka (Rézler 1940).

„Akkor a közösség is úgy kialakult, elmentünk egy kicsit szórakozni a Rózsakerthez, az ott volt az Olvasó mellett... jól éreztük magunkat. És akkor hát kialakult a műszak, a főmester is nagyon meg volt velünk elégedve, elvégeztük mindig a dolgokat, amiket kellett” (V. L.)

Az Ózdi Kohászati Üzemeknek kiemelt szerepe volt Ózd várossá alakulásában, fejlődésében. Az Ózdi Vasgyár megalakulásáról kezdve, évről évre magához vonzotta a környező településekről az embereket. (Berend 1980)

A két világháború közti időszakban a város változatlanul a térség gazdasági és művelődési központja volt. Ebben az időszakban alakultak ki a későbbi városiasodás előfeltételei, mindhárom helység vesztett mezőgazdasági jelentőségéből. Ezzel egyidejűleg a társadalmi élet fejlődésének jeleként sorra alakultak különböző egyesületek és körök. (Berend 1980)

A II. világháborút követően, 1946-ban, a községi képviselő-testület Ózd várossá nyilvánítását kérte. „A belügyminiszter 1948. október 16-án kiadott, 181 518/1948. III. 3. Bm. M. sz. rendeletével Ózdot valóban várossá nyilvánította. E rendelet 1949. január 1-jén lépett hatályba, amit az új város 24830 főt számláló lakossága lelkesen köszöntött.” (Berend 1980: 437)

A várossá avatásnak köszönhetően megindult Ózd korszerű fejlesztése. „A régi Ózd teljesen elavult, állagában leromlott (...).” (Berend 1980: 446)

A lakásépítések gyors ütemben haladtak, emellett jelentős minőségbeli változásokat is hoztak: csökkent az egy szobára jutó személyek száma, és egyre több lakásban már volt vezetékes víz, és épült fürdőszoba. Vagyis a lakásépítésekkel párhuzamosan folyamatosan zajlott a közművesítés. (Berend 1980)

A rendszerváltás után azonban csökkent a nehézipar jelentősége. Ez is hozzájárult a térségben kialakult nagyarányú munkanélküliséghez. Az 1990-es évek elejével megjelenő és folyamatosan növekvő munkanélküliség megnehezítette a város megélhetését. Sokan költöztek nyugatra a megélhetés reményében. 1992 márciusában megszűnt az acélgyártás Ózdon, egyes termelőegységek kft-ké alakultak és így próbáltak fennmaradni. (Vorsatz 2000)

A munkások Ózdról alkotott véleménye két fontos momentumot hordoz: az egyik, hogy sokan közülük itt születtek, itt vannak a gyökereik, és életük nagy részét itt töltötték:

„Én büszke voltam arra, hogy ózdi vagyok. Sok jó embert ismertem meg.” (N. B.)

„Hát én még őszintén megvallva másfelé nem voltam a nyaraláson kívül messzebb” (T. R.)

„Hát, egy az, hogy a szülővárosom, hogy itt születtem Bolykon, Ózd második kerületébe, de sokat jelent. Én szeretek itt lakni” (Ú. I.)

A másik fontos dolog, ami az interjúk többségében elhangzott a város hanyatlásával és a rossz közbiztonsággal kapcsolatos. A gyár bezárásával számos alacsony végzettséggel rendelkező dolgozó veszítette el állását, akik nem találtak a közelben munkát. Ez a probléma főként a város roma lakosságát érintette.

A város hanyatlásának egyik fő tényezőjeként a munkahelyek hiányát említik a volt dolgozók. Szeretnék, ha gyermekeik nem szakadnának el szülőhelyüktől, azonban tudják, hogy a város nem képes munkát adni nekik és ők kénytelenek az ország más területeire költözni a megélhetésért.

„Tanulság: nincs ennek tanulsága, ennek tanulsága egyetlen dolog, ezt a gyárat a nyolcvanas évek derekán egyszerűen leírták... Miért kell Ózdot minden áron kiiktatni az ország vérkeringéséből, miért kell zsákvárost csinálni belőle? Miért kell olyan várost, ahonnét még a meszes kocsi is visszafordul, ha lóval hajtják. Miért kell halálra ítélni egy várost? Meg tudja ezt nekem mondani valaki, mert ez a város halálra lett ítélve...” (M. S.)

A gyár és a gyárbezárás hatása Ózdra

A gyár pozitív és negatív képként is megjelent az ott lakók tudatában. Ózd térségében rossz volt a levegő (vaspor, kénpor, füst). A barna rozsdá bevonta a lakásokat, az ablakot, a csatornát, nem lehetett szellőztetni. Rossz helyre lett építve a gyár, egy lakóközösség közepébe, vagy inkább a házak épültek a gyár köré? Másrészt a gyár felvirágoztatta, kiépítette a várost. A gyár nagy hatással volt Ózdra, *„Ózd volt (...) a vaskohászat fellegvára.”* Amikor a gyár bezárt: *„Borzalmas érvágás volt Ózdnak (...)”* (N. B.)

A gyárbezárást követően a foglalkoztatás ugyan nem lett megoldott, de sokat fejlődött Ózd. Az egész világon megváltozott a létbiztonság kérdése. Megszűnt a ruhágyár is, állóvíz volt egy darabig, kifosztották a gyárat, majd elkezdték bontani. A gyár helyére kisebb üzemek kerültek, majd kisebb cégek is kezdtek Ózdra települni. Központi támogatásból több fejlesztés is megvalósult, úgy, mint: két körforgalom, parkosítás, játszótér, iskola- és kórház felújítás, néhány új busz, kaszinó, kenyérgyár, egyetem felújítása, és nem utolsósorban jobb lett a levegő. A helyiek által fontosnak tartott múzeum felújítása azonban még várat magára. Az ózdi származású emberek, akik nem felejtették el honnan jöttek, felkerülve a minisztériumba, sokat tettek, lobbiztak Ózdeért – mondják az egykori gyári dolgozók. (I. L.)

„Hát úgy a város fejlődni fejlődött, mert hát ugye, a gyár helyén épült egy - még annak idején ment a gyár - nagy raktárépület, azt átalakították, azzal próbálkoztak oda munkásokat vonzani, hogy bizonyos helyiségeket alakítottak ki nekik – emlékszik vissza egy interjúalany” (T. R.)

A régi lakótelepi lakások hanyatlását mutatják be a következő sorok. A gyár megszűnése után a gyár tulajdonában lévő felújított szép házakat kiutalták szociális lakásoknak. Akik oda bekerültek azok lelakták ezeket a házakat., *„Úgyhogy, szebbé tették a várost, mert igen sokat fejlődött ugye a rendszerváltás óta. Már előtte is megkezdődött, mert az olyan régi kolóniákat úgy hívták, amikben olyan emberkék laktak, akik a kohászatnál dolgoztak, és egy-két forintos bért fizettek, csak azért, mert a kohászatnál dolgoztak, azokat mind elbontották. Amit nem bontottak le, abba a kisebbséget beleköltöztették, az már olyan mintha nem is volna.” (D. I.)*

Egyik interjúalany a hanyatlást a következő okokban látja: *„Ózdon, aki cigány volt és bent volt a gyárban, szorgalmasan dolgozott, rendes családjuk volt. Ez a fiatalság elromlott*

akkor mikor behozták a 18 éven aluliak nem vesznek fel dolgozni. A fiatalság és a cigányság akkor romlott el. Akkor rá voltak kényszerülve, hogy dolgozzanak. Akik fiatalok, akik nem kerültek be sehova azok most itten csavarognak, munkára nem voltak rákényszerítve. Van szembe velem egy család olyan erős ember voltak szántani lehetett volna vele, de nem dolgozott sehol. A 80-as években addig amott lakott egy cigány család, de az is rendes volt most is rendes. A 80-as években aztán berakták azokat, azóta ennek vége van. Hiába van ingatlankezelő, aki beszedi a lakbért, de nem néz rá a lakókra” (D. I.)

A gyárbezárás megélése és okai

Az Ózdi Kohászati Üzem bezárása nagyon megviselte a munkásokat, és az egész várost. *„Volt, aki sírt. Sokat kínlódtunk, meg akkor már olvastuk a híreket, hogy ennek úgyse lesz jó vége.” (T. R.)* A gyár az ózdiaknak sokat jelentett, ez volt a munka, a megélhetés forrása. *„Az akkor nyugdíj előtt állóknak ez nehéz volt. Nem volt más munkalehetőség, a gyárból élt az egész környék (...) megszűnt a gyár, megszűnt minden”.* (Sz. A.)

A gyárbezárás kapcsán, egy interjúalany elkeseredetten-izgalmasan beszél a gyár által fenntartott különböző fajta sportszakosztályokról, a kórház, oktatási intézmények finanszírozásáról, az étkeztetéssel, utazással és lakással kapcsolatos támogatásokról. Sok kérdés hangzik el, választ keresve arra, hogy miért kell Ózdot elszigetelni, hogy miért nem kapcsolják be az “ország vérkeringésébe”.

Egy interjúalany elmondása szerint a gyárbezárás híre jelentős indulatokat keltett az ózdiakban. A város zúgolódott, volt olyan, hogy tüntettek a polgármesteri hivatal előtt. A cigányok, de a közvetlen vezetők is kihordták a gyárból mindent, az utóbbiak adták el a gyár java részét. Egyszerűen odamentek a dolgozókhoz, és megmondták nekik, hogy leáll a gyár. Azt mondták, hogy nincs tovább munka, mindenki oda megy, ahova akar. Ózd területén 12 ezer emberből 4-5000 ember volt, aki effektív dolgozó. 4-5000 ember vidékről járt be. A nyolcvanas években lehetett érezni a gyáron a változást, mert már az akkori vezetők nem úgy álltak a kohászathoz, mint korábban. A gyárbezárást követően sokaknak kisiklott az élete, sokan menekültek az alkoholba. (T. R.)

Egy idős, egykori gyári munkás nagy fájdalommal emlékszik vissza a gyárbezárás idejére, arra, hogy a gyár működése idején mi volt, és hogy mostanra minden tönkrement, elsősorban az egykori kolóniák lakásai. Nem csak a saját sorsa miatt aggódik, hanem a gyermekeikéért is. Az gyár működésének idejére és a bezárás utáni helyzetre, egy egykori brigádvezető így gondol: *„Szoktam is mondani, hogyha édesapám vagy az ő korosztályuk föltámadna és meglátná, hogy itt mi van, szerintem egy percen belül újra belehalnának szóval ez egyszerűen ez agyrém, agyrém nem is akarok ebbe belemenni, hogy ez most helyes döntés volt e vagy nem.” (I. L.)*

A leszámolási folyamatokra a brigádvezető így emlékszik vissza: *„tehát, most mi kiróhatjuk a neveket, meg megbeszéljük meg ecseteljük meg előszedünk pozitív negatív, ami mellette szól, ami ellene szól, na de mikor elfogynak, az emberek akkor mi jövünk. (...) A mi főnökeink is azt fogják mondani, hogy te a következő héten meg majd te és kész, és ott bezárul minden és ez nagyon kemény ez ilyen lelki tusa volt, ez rátett (...) emlékszem rá volt olyan hogy mondtuk a főnöknek, hogy na, akkor idáig és innentől kezdve ne, ha nem kapom meg a neveket, akkor ti mentek szóval ezt nem kívánom senkinek. Kemény. Kevésbé rossz még az elején lehetett a végén már ilyen mérlegelési lehetőség sem volt emlékszem volt rá hogy azt mondtuk, hogy húzzuk ki, sorsoljuk ki, mert egyszerűen már elfogytak az érvek, nincs érv. Mindegyik jó munkaező, rendes ember, pontos, precíz, családanya, családapa, nem, nincs mi alapján dönteni, sorsoljuk ki. Felírtuk őket és akkor voltak tizen akárhányan vagy húszan és akkor bele egy akármibe a nevét mindenkinek húzzuk ki. Ennyi. Mert már nem lehetett eldönteni már nem lehetett szelektálni, hogy ki miért legyen ez nem jó róla beszélni, nem, ha nem muszáj nem is beszélnek erről többet.” (I. L.)* – majd így folytatja - *„Készültem,*

majdnem 20 évnek kellett eltelnie, hogy én oda bementem (...) Mindennek megtaláltam a helyét, rájöttem mindenre, hogy mi hol volt, de annyira nagyon vegyes érzelmeket váltott ki belőlem, hogy azt hiszem, hogy még egyszer nem hiszem, hogy be fogok menni, ha csak esetleg valami érdekem nem fűződik hozzá.” (I. L.)

„Jöttek a külföldiek oszt akkor, mert hát nem gazdaságos, 140 évig gazdaságos volt?” (Sz. A.) Az interjú alany kérdése helytálló, a gyárat azért zárták be, mert már nem tudtak megfizetni ennyi dolgozót. A kohászat hanyatlása 1968 körül következett be a mechanizmus bevezetésével, ugyanis ekkor már nem volt szükség annyi munkásra.

A változás egyik jele volt, hogy „A 80-as években kezdett úgy ellapulni olyan értelemben, a vezetőség bebiztosította a sorsát, olyan prémiumokkal, amiket maguknak megszavaztak. Na, már itt kezdődött, hogy romlott az egész.” (I. L.) „A gyárban sok rossz minőségű vasat is gyártottak, amit nem lehetett eladni. Voltak olyan hibák benne hogy a vas felpattogzott. Volt olyan vas amely junkeres lett. A junker vas olyan volt, hogy a vasba benne maradt a salak. A vasnak a közepében volt egy csík ilyen üreges, homokszerű anyag volt benne” (I. L.)

Mások politikai okokat látnak a történetek mögött: „Meg kellett értenünk már lényegében, hogy ez volt, meg ez akkor elindult, amikor Ózdnak a tönkrevétele, akkor, amikor a pártrendszerbe, nem tudom ki is volt az, aki innét 4 éven keresztül a parlamenten Ózdot képviselte.” (T. R.)

A gyárbezárás mélyen megrázta az ott dolgozókat, azonban az évek múltával ez az állapot enyhülni látszott, erről így emlékezik a brigádvezető: „Az embernek a fiatalsága ott múlt el, úgyhogy ez erős, kemény nyomokat hagyott bennem, és hát nagyon nagy kár hogy így lett mindenféle téren kár, a térség sem itt tartana, én személy szerint sem biztos, meg hát egészen másképp alakulhatott volna nagyon sok minden. (...) Én azt hittem, hogy kész vége, innen menni kell, menekülni kell, azért ettől sokkal jobb lett. Amikor ezt a gyárat bezárták, hogy egyáltalán nem hittem volna, hogy így meg lehet oldani, hogy azért nem haltak éhen az emberek” (I. L.)

Összegzés

Tanulmányunkban azt a célt tűztük ki, hogy bemutassuk a magyar ipar, a termelés szerkezet átalakulását a rendszerváltás átmeneti időszakában, úgy, ahogyan azt az ózdi munkások megélték. Az emlékezések tanúsítják, hogy itt nem csupán egyfajta átalakulási folyamatról van szó, hanem sokkal többről. A gyár a munkások számára nem csupán megélhetési forrást jelentett, hanem olyan közösséget is, melyben második otthonukra találtak. Mindennapjaik részévé vált a gyár, hiszen legtöbbjük már fiatal koruk óta ott dolgozott, emellett az előre jutást és az önálló egzisztenciateremtés lehetőségét is biztosította. Az a fajta érzelmi szál, ami a munkásokat a gyárhoz kötötte, a rendszerváltással megszakadt, és ezzel együtt nem csupán a megélhetési forrásukat, hanem identitásukat is elveszítették. A gyárbezárást követően hosszú évekig a kilátástalansággal és a negatív külső megítéléssel kellett szembenézniük az ott maradt munkásoknak. A múlt fájdalma még ma is él bennük, de emellett a remény is, és büszkén vállalják azt, hogy ózdiak.

Bibliográfia

- Berend T. Iván (1980): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Ózd: Ózdi Kohászati Üzemek
- Blaskovits János (1968): *A munkásosztály fogalmáról*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Blaskovits János – Illés János (1973): *A munkásosztály fogalma*. In *Tanulmányok a munkásosztályról*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 244. oldal
- Germuska Pál (2004): *Indusztria bővületében: Fejlesztéspolitikai és szocialista városok*. Budapest: 1956-os intézet

- Györgyi Zoltán (1993): Munkanélküliség Ózdon. *Educatio* 2. évfolyam 1. szám 143-146. oldal www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/538 Utolsó letöltés ideje: 2010.10.12
- Kemény István – Kozák Gyula (1971): *A Csepel Vas- és Fémművek munkásai*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- Lévai Katalin (2000): *A nő szerint a világ*. Budapest: Osiris Kiadó
- Nagy Károly (1995): *150 éves az ózdi kohászat*. Ózd: ÓAM
- Nagy Péter (2011): Az ózdi vasgyári alkalmazottak lakáskörülményei 1918 és 1945 között. *Bányászattörténeti Közlemények*. 6. évfolyam 11. (1.) szám 64-87. oldal http://epa.oszk.hu/01400/01466/00011/pdf/banyaszattortorteneti_EPA01466_2011-01_05Azozdivasgyarialkalmazottaklakaskorulmenyei1918-1945kozott.pdf Utolsó letöltés ideje: 2011. 10. 01.
- Rézler Gyula (1940): *Magyar gyári munkásság: Szociális helyzetkép*. Budapest: Magyar Közgazdasági Társaság 12-13. oldal
- Valuch Tibor (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó
- Valuch Tibor (2009): Család, háztartás, a női tevékenységszerkezet és a szerepfelfogás változásai 1945 után. *Rubicon*. 20. évf. 4. szám (online plusz, a Rubicon internetes melléklete) http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/csalad_haztartas_a_noi_tevékenységszerkezet_es_a_szerepfelfogás_valtozasai_1945_után/ Utolsó letöltés ideje: 2011. 10. 09.
- Vass Tibor (1996): *A túlélés ára: Az ózdi Finomhengermű története*. Ózd: Finomhengermű "Munkás" Kft.
- Vorsatz Brúnó (2000): Kohászat. In *Magyarország a XX. században*. IV. kötet. Szekszárd: Babits Kiadó

Interjúk jegyzéke:

1. számú interjú:

1. kód: Sz. A.
2. férfi
3. születési idő: 1926
4. település: Ózd

2. számú interjú:

1. kód: D. I.
2. férfi
3. születési idő: 1933
4. település: Ózd

3. számú interjú:

1. kód: V. L.
2. férfi
3. születési idő: 1936
4. település: Ózd

4. számú interjú:

1. kód: Ú. I.
2. férfi
3. születési idő: 1943
4. település: Ózd

5. számú interjú:

1. kód: T. R.
 2. férfi
 3. születési idő: 1944
 4. település: Ózd
6. *számú interjú:*
1. kód: M. S.
 2. férfi
 3. születési idő: 1949
 4. település: Ózd
7. *számú interjú:*
1. kód: I. L.
 2. férfi
 3. születési idő: 1955
 4. település: Ózd
8. *számú interjú:*
1. kód: B. Jné
 2. nő
 3. születési idő: 1938
 4. település: Ózd
9. *számú interjú:*
1. kód: H. L.
 2. nő
 3. születési idő: 1936
 4. település: Ózd
10. *számú interjú:*
1. kód: R. L.
 2. nő
 3. születési idő: 1936
 4. település: Ózd
11. *számú interjú:*
1. kód: V. Lné
 2. nő
 3. születési idő: 1945
 4. település: Ózd
12. *számú interjú:*
1. kód: N. B.
 2. férfi
 3. születési idő: 1935
 4. település: Ózd
13. *számú interjú:*
1. kód: B. J.
 2. férfi
 3. születési idő: 1937
 4. település: Ózd